

Бичкова Світлана Сергіївна,
доктор юридичних наук, професор
головний науковий співробітник
Науково-дослідного інституту
приватного права і підприємництва
ім. академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України

ЗЛОВЖИВАННЯ ПРОЦЕСУАЛЬНИМИ ПРАВАМИ ЯК ПЕРЕШКОДА ЕФЕКТИВНОМУ ЗАХИСТУ ПРИВАТНИХ ПРАВ ТА ІНТЕРЕСІВ

Анотація. Однією з основних засад (принципів) цивільного судочинства є неприпустимість зловживання процесуальними правами. Проте законодавець не визначає категорії «зловживання процесуальними правами», лише окреслює невичерпний перелік дій, які, залежно від конкретних обставин, суд може визнати таким зловживанням. З огляду на це проаналізовано наукові погляди і позицію Верховного Суду щодо феномена «зловживання процесуальними правами». Надано авторське визначення цієї дефініції, виокремлено ознаки зловживання процесуальними правами, конкретизовано способи забезпечення принципу неприпустимості зловживання процесуальними правами.

5

Неприпустимість зловживання процесуальними правами є однією з основних засад (принципів) цивільного судочинства (пункт 11 частини 3 статті 2 ЦПК України), що виявляється, як простежується із законодавчого формулювання положень частин 1 і 2 статті 44 ЦПК України, в покладенні на учасників судового процесу (учасників справи, представників, інших учасників судового процесу) обов'язку добросовісно користуватися процесуальними правами шляхом вчинення дій, які відповідають завданню цивільного судочинства.

Загальноприйнятною вважають таку поведінку учасників судового процесу, яка відповідає основним засадам і правилам судочинства, зокрема здійснюється з дотриманням процесуальних прав учасників справи, відповідає правилам етики, професійним стандартам та принципу неприпустимості зловживання процесуальними правами¹.

Отже, невиконання учасниками судового процесу обов'язку добросовісно здійснювати свої процесуальні права має кваліфікуватися як зловживання ними.

Цивільне процесуальне законодавство України не містить дефініції «зловживання процесуальними правами». Проте визначає невичерпний перелік дій, що суперечать завданню цивільного судочинства і які, залежно від конкретних обставин, суд може визнати зловживанням процесуальними правами.

6 Як правильно зауважують науковці, законодавець, не окресливши меж «добросовісності» використання процесуальних прав, залишив вирішення відповідного питання на розсуд суду². Верховний Суд підтвердив, що у своїй практиці виходить із цієї позиції³.

Верховний Суд феномен зловживання процесуальними правами розглядає як особливий різновид цивільного

---

¹ Федосеева Т. Р. Неприпустимість суперечливої поведінки учасника судового процесу. *Захист прав та інтересів в умовах реформування приватного права в Україні* : зб. наук. праць учасників круглого столу (4 лютого 2022 року). Київ : НаУКМА, 2022. С. 84.

² Чабаненко М. М. До питання зловживання процесуальними правами у вітчизняному цивілістичному процесі. *Порівняльно-аналітичне право*. 2020. № 2. С. 77.

³ Див., наприклад: Постанова Верховного Суду від 15.07.2021 р. у справі № 420/698/21. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/98344106>; Постанова Верховного Суду від 20.04.2023 р. у справі № 160/4787/20. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/110352414>.

процесуального правопорушення, який полягає у тому, що відбувається порушення умов реалізації суб'єктивних цивільних процесуальних прав⁴. При цьому під зловживанням процесуальними правами розуміють форму умисних, несумлінних дій учасників процесу, що знаходить своє вираження, зокрема, у вчиненні дій, неспівмірних із наслідками, до яких вони можуть призвести, використанні наданих прав всупереч їх призначенню з метою обмеження можливості реалізації чи обмеження прав інших учасників провадження, перешкоджання діяльності суду з правильного та своєчасного розгляду і вирішення справ, необґрунтованого перевантаження роботи суду. При цьому колегія суддів зауважує, що ознакою зловживання процесуальними правами є не просто конкретні дії, а дії, спрямовані на затягування розгляду справи, створення перешкод іншим учасникам процесу. Вирішення питання про наявність чи відсутність факту зловживання віднесено на розсуд суду, що розглядає справу⁵.

7

Механізм зловживання процесуальними правами зводиться до того, що особа, яка прагне досягти певних правових наслідків, здійснює процесуальні дії (бездіяльність), зовні «схожі» на юридичні факти, з якими закон пов'язує настання певних наслідків. Незважаючи на те, що такі дії мають повністю штучний характер, тобто не підкріплюються фактами об'єктивної дійсності, певні правові наслідки, які вигідні особі, все ж таки можуть існувати⁶.

---

⁴ Ухвала Верховного Суду від 06.09.2018 р. у справі № 552/2378/17. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/76350143>.

⁵ Постанова Верховного Суду від 15.07.2021 р. у справі № 420/698/21. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/98344106>.

⁶ Постанова Верховного Суду від 10.09.2021 р. у справі № 766/20776/17. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/99521550>.

В юридичній літературі у структурі конструкції «зловживання процесуальними правами» за аналогією із загальною теорією права вважають, що можна спостерігати співіснування та взаємодію двох таких елементів:

- суб'єктивної складової, яка передбачає недобросовісну форму реалізації процесуального права з наміром завдати шкоду протилежній стороні та порушити її права;
- об'єктивної складової, яка характеризується використанням процесуального права задля перешкоджання досягненню мети і вирішенню завдань судочинства⁷.

Вважаємо, що ознаками, які у сукупності характеризують зловживання процесуальними правами, є:

- 1) відповідним процесуальним правом учасник судового процесу наділений законом;
- 2) таке процесуальне право учасником судового процесу здійснюється всупереч його призначенню;
- 3) учасник судового процесу усвідомлює недобросовісність своєї поведінки і бажає настання негативних наслідків;
- 4) внаслідок недобросовісного здійснення процесуального права завдається чи може бути завдана шкода правам та інтересам інших суб'єктів цивільних процесуальних правовідносин, чиняться перешкоди до виконання завдання цивільного судочинства, відбувається необґрунтоване перевантаження суду;
- 5) метою зловживання процесуальним правом є отримання бажаного для відповідного учасника судового процесу результату (зміна підсудності цивільної справи, затягування процесу розгляду і вирішення справи,

---

⁷ Паскар А. Л. Роль суду в попередженні зловживань процесуальними правами учасниками цивільного процесу. Вісник Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут». Політологія. Соціологія. Право. 2021. Вип. 2 (50). С. 156.

перешкоджання здійсненню суб'єктивних прав іншими особами тощо).

Отже, зловживання процесуальними правами — це вчинення учасником судового процесу умисних недобросовісних дій із формальними ознаками дозволеної поведінки, що виявляється у використанні суб'єктивного цивільного процесуального права всупереч його призначенню і з метою, яка не відповідає завданню цивільного судочинства.

Забезпечується принцип неприпустимості зловживання процесуальними правами шляхом:

- 1) покладення на суд обов'язку вживати заходів для запобігання зловживанню процесуальними правами (пункт 5 частини 5 статті 12, частина 4 статті 44 ЦПК України);
- 2) наділення суду повноваженням застосувати до учасника судового процесу заходів, визначених ЦПК України, у випадку зловживання ним процесуальними правами (частини 3 і 4 статті 44, частина 4 статті 135, частина 9 статті 141, статті 143, 148, частина 2 статті 262 ЦПК України);
- 3) встановлення права учасників судового процесу на компенсацію чи відшкодування внаслідок необґрунтованих дій позивача, заявника (частина 5 статті 51, частина 5 статті 142, частина 1 статті 159, частина 1 статті 328 ЦПК України);
- 4) регламентації інших несприятливих наслідків для учасника судового процесу, який зловживав процесуальними правами, та притягнення його до адміністративної, кримінальної чи дисциплінарної відповідальності (зокрема, стаття 445 ЦПК України, стаття 185-3 КУпАП, стаття 382 КК України, розділ VI Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», розділ VI Положення про Центральну експертно-кваліфікаційну комісію при Міністерстві юстиції України та атестацію судових експертів, затвердженого наказом Міністерства юстиції України від 3 березня 2015 р. № 301/5).